

מחקרים בקליטת עלייה

דילמות לגבי דו-לשוניות רוסית-עברית במשפחות עולים

שולמית קופילוביץ*

המסירות הלוהטת ליעד הורשת התרבות הרוסית עשויה למצוא את איזונה בהעמדת יעדים בני-מימוש וביצירת קני מידה סבירים להערכת תוצאותיו של 'מיזם שימור הלשון'. אסטרטגיות של ניהול מוצלח של החיים הלשוניים במשפחה נותנות עדיפות ליצירת יחסים דיאלוגיים בין לשון המורשת ללשון הדומיננטית, במקום לנסות לגרש את הלשון הדומיננטית המתחרה אל מחוץ לתחום המשפחתי.

הקדמה

בעוד כלי התקשורת הרוסיים, בידור ברוסית ומפלגות של עולי רוסיה פורחים ומשגשגים בישראל כיום, הישרדותה של הרוסית לטווח ארוך ומיצבה יהיו תלויים בהצלחת העברתה לדורות הבאים של משפחות העולים. דה וולט (De Vault, 1987: 188) מצביע על כך שהחלק המתוחכם ביותר של עבודות הבית המשפחתיות (כגון התכנון, הניטור והתיאום) בולט ביותר כאשר אינו מבוצע כל צורכו, אך נעלם מן העין ברגע שנעשה היטב. אוקיטה (Okita, 2002) מפנה את תשומת לבנו לכך שהמאמצים הקשורים בהעברת המורשת הלשונית שייכים אף הם לקטגוריית 'העבודה הבלתי נראית' (invisible work) במשפחות מהגרים. מטרתו של מאמר זה היא לחשוף את הצדדים החבויים של מדיניות הלשון המשפחתית בהקשרים של רב-לשוניות, צדדים החומקים תכופות מן הנתפס בסקרים ובשאלונים המועברים בקרב מהגרים.

במשך חמש שנים נערכו תצפיות אתנוגרפיות בקרב 27 משפחות דוברות-רוסית (החיות בישראל 14-16 שנים ומספר הילדים בהן נע בין 3 ל-8 בכל משפחה) במהלך סעודות משפחתיות, פעילויות של אחר-הצהריים, התכנסויות קהילתיות, טיולים וכה הלאה. נרשמו כ-200 הערות מפורטות והוקלטו 20 שיחות אישיות עם בני נוער, ילדים ומבוגרים (משך כל שיחה נע בין שעה לשלוש שעות).

במאמר זה נידונים שלושה חקרי-מקרה המייצגים מגמות עיקריות שהובחנו בקרב המשפחות הנחקרות. מקרים אלה אינם מייצגים מדגם מבוסס סטטיסטי; עם זאת, היתרונות שבמחקר איכותי מאזנים את מגבלותיו. אף שהתוצאות של מחקר אתנוגרפי אינן ניתנות לניתוח סטטיסטי, נחשפים בהם מקרים עתירי-חיות המאפשרים תובנה עמוקה לגבי פעולת-הגומלין המורכבת של גורמים מרובים הקשורים להעברה הבין-דורית של המורשת הלשונית במשפחות מהגרים.

1. חקר מקרה של משפחת ק': תסכול הנגרם עקב שחיקה של השימוש ברוסית והנאה מאתגר

* ד"ר שולמית קופילוביץ' סיימה עבודת דוקטור בחוג לבלשנות אנגלית באוניברסיטת בר-אילן. כעת היא מלמדת אנגלית כשפה זרה וממשיכה במחקר בתחום הדו-לשוניות במשפחה. kopeliovich@gmail.com

הדו-לשוניות

נטאשה ק' (בת 42, תואר שני במתמטיקה, מורה ליהדות לדוברי רוסית, אם ל-8 ילדים) שמחה לחלוק את מחשבותיה על חשיבות שימור הרוסית במשפחה:
רוסית היא שפת האם שלי, וחשוב לי ביותר לוודא שהילדים יבינו אותי בכל גוון של משמעות.

לפי השקפתה של נטאשה, שימור הלשון הרוסית הוא בעל חשיבות מכרעת לקיום תקשורת חמה והולמת בין שלושת הדורות במשפחה. עם זאת, השקפתה על האסטרטגיות לשימור הרוסית במשפחה עברה התפתחות דרמטית:

היה לנו קרב סטלינגרד ממש לגבי הרוסית. אני חזרתי ואמרתי: 'אני לא אדבר איתך עד שתדבר אלי ברוסית... מה קורה איתך? את/ה מקלקל/ת את השפה! אם אנחנו מדברים, אנחנו צריכים לדבר באותה שפה!!!' כל ההטפות האלה היו לשווא. זה לא עבד בכלל!.. מאוד הכאיב לי לוותר בעניין, משום שציער אותי להפסיד כאן את המערכה.

בתה הבכורה של נטאשה זוכרת אף היא את המאבק על הרוסית:
אביגיל (23, הילדה הראשונה במשפחה, בת 8 בעת העלייה): הכול היה כל כך מסובך בבית. היו לנו כל כך הרבה מאבקים בעניין. אימא שלנו דרשה שנדבר איתה רק ברוסית... אבל אנחנו ניסינו כל הזמן לדבר בעברית. אני במיוחד הייתי סרבנית כלפי הרוסית. השימוש בעברית היה לא רק יותר נוח, אלא גם ביטא משהו כמו 'או. קיי. אנחנו בישראל עכשיו, אז מי צריך את הרוסית הזאת!'

בדומה לנטאשה, רוב ההורים שהשתתפו במחקר שעליו מבוסס מאמר זה, רואים את מאבקם למען הרוסית ככושל ומתסכל, עקב הדחייה שדחו ילדיהם את ניסיונותיהם המודעים לטפח את הרוסית בבית. דבריהם הטעונים-רגשית של ההורים העולים בנוגע להעברה הבין-דורית של לשונם האהובה חושפים קשת נרחבת של רגשות שליליים, הנעים מנוסטלגיה מתרפקת ועד לכעס ממש. התחושות האלה עשויות להיראות פתטיות עד גיחוך לאלו המשקיפים על הלשון מנקודת ראות כלכלית או לחסידי השוויון המוחלט של כל הלשונות בהקשרים של רב-לשוניות. ובכל זאת, במקרה של דוברי הרוסית, האהבה הכנה ללשון המורשת שלהם נטועה עמוק ברקעם התרבותי וההיסטורי.

המשורר הרוסי היהודי יוזף ברודסקי (Brodsky, 1993) הסביר זאת לקהל מערבי:

מוקד התודעה ברוסיה אינו עשיית עסקים. עסקם של אנשים הוא להעמיק בהרהורים, לחשוב, להעלות השערות, להתווכח, לשוחח. הרוסית היא תרבות לוגו-צנטרית [=ממוקדת במילה, בדיבור] מאוד.

אשר על כן, רוב אנשי האינטליגנציה דוברי הרוסית שהשתתפו במחקרי תופסים את אי יכולתם להעביר הלאה את לשונם על עושרה, טהרתה ותכניה עתירי-התרבות כדרמטית ואפילו כטרגית. פישמן (Fishman, 1991, 2001) פיתח תאוריה על עצירת מעבר לשוני (עמ"ל - Reversing Language Shift), העומדת בהדגשה רבה על המחויבות לשימור ולהעברה של לשונות מיעוטים, על אף ערכן המעשי המועט בהשוואה ללשון השלטת בחברה. במחקריו הוא בדיק מקרים רבים של מאבק למען לשונות מיעוט ברחבי העולם והדגיש את החשיבות ההומניסטית של תמיכה בהן לשם שימור המגוון העשיר של מסורות אתניות.

עם זאת, חקר המשפחות הדוגלות באידאולוגיה של שמירת השפה מגלה שתשוקה חזקה ולוהטת במיוחד להעביר לדורות הבאים את הלשון האהובה עשויה להפוך את ההורה לפגיע: היא עלולה ליצור עול רגשי עצום אצל ההורים ולגרם למתיחות בחיי היומיום של המשפחה, תוך פגיעה

בכל ההיבטים של התקשורת בין הורים לילדים, ובכלל זה ההעברה של לשון המיעוט שכל כך רצויה להורים. תכופות התוצאה היא הצבת יעדים לא מציאותיים בשימור הרוסית, היוצרת אצל ההורים אכזבה או תסכול נוכח כל סימן בשטח לכישלון. בנוסף, החוויה שעברה נטאשה מאפשרת תובנה לגבי הדיאלוג, המתגבר מבחינה אינטלקטואלית ורגשית כאחד, שהיה עליה לנהל בתוכה כדי לסגל את האידיאלים שלה ואת ציפיותיה למציאות.

אף על פי כן, לא ניתן לייחס אוטומטית לכל העולים דוברי הרוסית מחויבות חזקה לרעיון ההעברה הבין-דורית של הרוסית. למשל, בעלה של נטאשה, איליה (בן 42, דוקטור לכימיה) מחזיק בעמדה שונה למדי:

לי לא אכפת כל כך שמירת הרוסית במשפחה. כן, רוסית חשובה בשבילי. היא לשון ההוויה שלי. האם זה אומר שאני צריך להיאבק בשבילה? כמובן, אני רוצה להעביר לילדי משהו שאני אוהב. אבל אני מבין שאצלם זה לא יהיה כמו אצלי.

שמירת הרוסית היא לא נושא שהייתי רוצה להשקיע בו זמן ומאמץ. העובדה שמדברים אצלנו רוסית בבית היא יותר מציאות חיים מאשר מטרה שהצבנו לעצמנו. אני יותר מעוניין עכשיו לשמור על המדינה היהודית, על אורח החיים היהודי, על הזהות היהודית. באופן הנראה אולי פרדוקסלי, במשפחתנו מושג השמירה על היהודיות כולל באופן זה או אחר את המרכיב הרוסי.

שאלת הלשון כשלעצמה נראית לאיליה לא-רלוונטית או לפחות חסרת חשיבות, בעוד שראוי לדעתו להיאבק למען הערכים התרבותיים, אחת היא באיזו לשון יועברו. כפי שמראות התצפיות האתנוגרפיות, כאשר איליה יוצר עם ילדיו תקשורת משמעותית, חמה ומתמרצת מבחינה אינטלקטואלית, על בסיס טקסט ספרותי, חשובה לו האיכות של הטקסט והפעילות האינטלקטואלית שהוא מעורר יותר מאשר לשונו של הטקסט. בין כותרי הספרים והסופרים שהזכיר איליה היו המשוררים הרוסים הקלסים והמודרניים כגון פושקין, לרמונטוב, בלוק ואחרים, הספרים הרוסיים לילדי הגן בורטינו ואייבוליט, המשוררים העבריים חיים נחמן ביאליק, אורי צבי גרינברג וחיים גורי, הרומן האנגלי מובי דיק בתרגום לעברית ואחרים. מנקודת הראות הצרה של שימור המורשת הלשונית, התייחסות לטקסטים עבריים נראית כסטייה מהיעד הראשוני לשמור על הרוסית. אבל היא עשויה להיות היבט חלופי לא-לשוני למיזם המשפחתי של שימור המורשת, שבו היעד הוא בעיקר להעביר מסורות של פעילויות אינטלקטואליות מסוימות, הקשורות ביסודן למורשת הלשונית אך אינן מוגבלות דווקא אליה. למשל, איליה מדקלם ומעודד את ילדיו ללמוד בעל-פה שירים במקורם הרוסי ובתרגום לעברית, כדי להשוות ביניהם ולהעריכם:

נראה לי שלימוד שירה בעל פה הוא אופייני לתרבות הרוסית. אך אין משמעות הדבר שהוא רלוונטי רק ללשון הרוסית. הלוואי שהילדים ילמדו הרבה שירים בעברית (שיחה מוקלטת עם איליה ק').

כמשתמע מאליו ממערכת העמדות של איליה לגבי השפה, הוא אינו גורס שימוש ב'אמצעים חינוכיים' כאלה או אחרים בנוגע להתנהגותם הלשונית של הילדים, והוא בטוח ש'רוב התהליכים במשפחה הם ספונטניים'. הוא אינו עושה כל ניסיון לתמך את לשון ילדיו, הנראית לו בעיקרה 'כוח טבעי' שאינו בר-שליטה. ובכל זאת, הראיונות עם בני משפחת ק' מגלים שהשפעתו של האב על עמדות הילדים כלפי הרוסית ועל שימושם בה היא משמעותית ביותר. כיצד?

א. התוכן מושך את הילדים למורשת הלשונית יותר מאשר הדרישה הישירה להשתמש בה. הילדים, במשפחה זו, מתוך שנמשכו לנושאים, לרעיונות ולאתגרים האינטלקטואליים שהעלה האב,

רואים באלה חלק אינטגרלי של התרבות הרוסית הבוגרת, מאחר שפעילויות אלה שונות באופן ניכר מן הפעילויות בעברית שהם נתקלים בהן מחוץ לכותלי הבית. עקב זאת נוצר דימוי של האב המוביל את ילדיו אל האוצרות התרבותיים והספרותיים הגנוזים בלשון הרוסית, אף כי מטרתו של איליה היא לפתח את היכולות האינטלקטואליות והתרבותיות של ילדיו יותר מאשר לחזק את עמדתה של הלשון הרוסית במשפחה.

ב. הילדים הם הבוחרים את לשון התקשורת.

בדרך כלל איליה מתחיל לדבר ברוסית (לשונה הטבעית ביותר) אך על נקלה הוא עובר ללשון שבה נוקט בן-שיחו. במונחים של ניהול לשון והפעלתה, התנהגות כזאת עשויה להביא לתוצאות בלתי צפויות:

כאשר אני מדבר עם אבא שלי אני מדבר איתו כל הזמן ברוסית. תמיד. במיוחד כאשר רק שנינו מדברים [=בדו-שיח]. דברים יומיומיים כמו 'מה נשמע'... אבל עם אימא שלי אני מדבר תמיד בעברית... המממ... משום שהיא לוחצת עלי לדבר רוסית. ואם מישהו עושה לי דווקא, אני תמיד אעשה לו דווקא. אבא זה משהו אחר: כשהוא רואה אותי בסוף היום, הוא מתחיל בלהגייד שלום או להתבדח בעברית. זה מראה שהוא יותר פתוח לשפה, הוא נהנה ממנה ומקבל אותה. [אם ככה אז] סבאבה! אני מוכן לדבר גם את השפה שלך (ברוך ק', בן 21, הילד השני במשפחה).

היעדר הלחץ לבחירה בשפה תורם אפוא להתפתחות עמדות חיוביות של הילדים כלפי לשון ההורים, או לפחות אינו מעכב התפתחות עמדות כאלה.

ג. מודגשים הצדדים המאירים והמושכים של הדו-לשוניות במקום ההיבטים הבעייתיים והלוחצים.

מחקרה של אוקיטה (Okita, 2002: 233), שהוזכר לעיל, מתמקד בצדדים הקודרים של שימור המורשת הלשונית במשפחה. ואולם דומה שאיליה נהנה דווקא מאוד מן הדו-לשוניות של בני משפחתו. הוא עצמו משמש מקור להומור דו-לשוני המבוסס על משחקי מילים, חריזת מילים עבריות ורוסיות, שילוב יסודות מן העברית בניבים רוסיים וכה הלאה. למשל, הוא מקדם את פני בתו בחרוז הבא:

הללו! הללו!

יה אסתר צ'קו לובלו!

(Ya Esterochku lublu)

כלומר: אני אוהב אותך, אסתר [השם הפרטי - בסופית רוסית של הקטנה, והפועל ביחסת

'את'] (מאי 2004, תצפית אתנוגרפית בבית ק')

תכופות הוא מעודד את ילדיו ליצור בדיחות ומשחקי לשון תוך ניצול שליטתם בשתי השפות. מלבד זאת, נכונותו של איליה ללמוד עברית מילדיו מוסיפה לאווירה העליזה השורה על ביתו הדו-לשוני והדו-תרבותי.

אבא שלנו מעולם לא דרש שנדבר רוסית. לעתים הוא מבקש מאיתנו להסביר לו משהו כמו, למשל, ביטויי סלנג, בדיחות ושירים [=שירי זמר]... אנחנו מדברים בעברית והוא מבקש מאיתנו לחזור או להסביר את מה שהוא לא הבין. כשאנחנו שומעים [ברדיו] שירים כלשהם, הוא מבקש מאיתנו לחזור על המילים של השיר. (חנה ק', בת 19, הילדה השלישית במשפחה, הובאה לישראל בגיל 4).

התוצאה היא שהתנהגותו הלשונית הספונטנית של איליה תורמת לחיזוק העניין של ילדיו בשפות שהם פוגשים ולתשומת הלב שלהם ליחסי הגומלין בין שפות אלה. בהשפעתו, הילדים

לומדים להעריך את העושר שבתקשורת הדו-לשונית, לא רק מסיבות פרגמטיות אלא גם מתוך ראייתן כקרקע פורייה וכתמריץ רב-כוח להתפתחות אישית תרבותית ואינטלקטואלית מהנה.

2. הורים שהחליטו לוותר על השימוש ברוסית במשפחה

הפרק הבא דן בכמה מקרים של הורים המצדדים במעבר מוחלט לעברית בכל התחומים של פעולת-הגומלין המשפחתית.

משפחת ב' שונה מרוב המשפחות שהשתתפו במחקר: ארבעת ילדיהם, גילאי 7 עד 19, אינם מסוגלים כלל לתקשר ברוסית. הערה שנרשמה בשטח על הילד הצעיר ביותר, ראובן ב' (בן 7, נולד בישראל), עשויה להדגים עד כמה השימוש ברוסית זר לתקשורת הורים-ילדים במשפחת ב'. בתום ראיון בדירתה של החוקרת, ראובן מבקש לצלצל לאביו מן הטלפון בביתה. משהוא שומע באפרכסת את התשובה, הילד מתחלחל פתאום וקורא: אופס! מישהו זר שם! בטלפון היה אביו נחום שהתחיל לדבר רוסית משראה את מספר הטלפון של החוקרת על צג הטלפון הנייד שלו. ניקולאי (נחום) ב' (בן 40, אמון) הסביר מדוע ויתר על האידאולוגיה, שדגל בה תחילה, של שימור הרוסית במשפחתו.

אתה לא יכול להפוך את הילד שלך לבן-ערובה לתאוריות שלך! הם [ההורים חסידי הדיבור ברוסית] מתחילים עם פושקין, אבל, למעשה, מה שיש כאן באמת זה רצון שלהם לשמור את הגשרים לחיים הקודמים שלהם. הם עושים את זה למען עצמם יותר מאשר למען הילד שלהם! אני מסתכל בראובן. רק בעברית אפשר לתקשר איתו. אם רוצים להעביר מסר, זה צריך להיות בעברית, והלא גוונים דקים של משמעות, אינטונציה... כל אלה כל כך חשובים! זוהי השפה של המורים שלו, של האנשים שחשובים לו. אני מרגיש שאני צריך לדבר בשפה של הילד שלי, אם אני רוצה להשפיע עליו. אני לא יכול להקריב את הבריאות הנפשית שלו על מזבח האמביציה שלי.

דומה שהביסוס האידאולוגי המוצק שנותן נחום לסירובו לשמר את הרוסית מגונן על ההורה הזה מפני אותה אכזבה כאובה לגבי מדיניות הלשון המשפחתית שכשלה (שתוארה בפרק הקודם). עם זאת, רישום אתנוגרפי אחר שנעשה במהלך שיחה ידיוותית חושף את רגשותיו המעורבים של נחום לגבי החלטתו לנטוש את שימור הרוסית במשפחתו.

נחום דן בהבדלים שבין דפוסי התקשורת הבין-דוריות ביחסיו עם אביו לדפוסים שבינו לבין ילדיו:

מעולם לא חשתי שיש סיבה רצינית מספיק להפריע את שנתו של אבא שלי, בעוד כל אחד מילדי סבור שראוי לחלוטין להעיר אותי בכל שעה משעות היום (לאחר שעבדתי כל הלילה) כדי לשאול, למשל, אם אני יכול לתת לו 5 שקלים לנסיעה באוטובוס. אני ממש נדהם כשאני שומע מהמורים בבית הספר מחמאות על אדיבותם והתנהגותם הטובה של ילדי, שכן אני רואה אותם לעתים קרובות צועקים על מבוגרים ונוהגים כלפיהם בגסות. אבל נראה שזאת הנורמה כאן. וזה הפך להיות נורמה גם במשפחה שלי. ואולי זה קרה משום שהנחתי לרוסית להתאדות מן הבית שלי?

כך שגם במקרים של סירוב מוצהר לנקוט צעדים מתקנים להשלטת הרוסית כלשון הדיבור בבית, ההודיה של האידאולוגיה הזאת עדיין מבצבים מבעד לרגשות מזדמנים של חרטה או של גינוי מפיהם של בני משפחה אחרים.

בניגוד למקרה של נחום ב', המאופיין בסירוב מוצהר לעשות כל מאמץ להשלטת הדיבור הרוסי בבית, ההחלטה לנטוש את הכיוון הזה עשויה להבשיל הדרגתית בעקבות לחצים אופייניים

שחווים הורים מהגרים; בנסיבות כאלה ההורים נכנעים שלא מרצון ועוברים לגמרי לדיבור בעברית בתקשורת עם ילדיהם. אחד מהביטויים האופייניים לתהליך הזה, הנמשך בדרך כלל שנים, הוא ההבדל המדהים בין האחאים הבוגרים יותר שעדיין שולטים ברוסית ברמה מסוימת לבין הצעירים יותר הקרובים לאי ידיעה גמורה של השפה. אוקיטה (Okita, 2002) טוענת שדרישות מתקרות ולחצי זמן הכרוכים בגידול ילדים מאלצים תכופות את ההורים המהגרים לשקול מחדש את ערך העברתה של המורשת הלשונית בהיררכיית המטרות החינוכיות שלהם.

3. משפחת ד': הצלחה מדהימה בשימור הרוסית במשפחה

בעוד הסעיף הקודם הציג חקרי מקרה של משפחות העומדות על סף אובדן של המורשת הלשונית, חקר המקרה הנוכחי מתמקד בקיצוניות המנוגדת ודן במשפחה שבה ההעברה הבין-דורית הבטוחה של הרוסית עדיין נשמרת, והילדים משתמשים באופן פעיל ברוסית כעין-ילידית. למשפחת ד' יש שלושה ילדים. על אף שכולם נולדו בישראל, הרוסית שלהם עשירה ושוטפת באופן מעורר התפעלות. הילדים במשפחה זו משתמשים כולם ברוסית בבית, קוראים רוסית, צופים בטלוויזיה רוסית ובסרטי וידאו בשפה זו. דומה שהוריהם של ילדים אלה לא חסכו כל מאמץ ליצור אווירה מתמרצת של תרבות ולשון רוסית בביתם. הילדים מוצפים בעולם מקורי של דימויים מן הספרות הרוסית, שירי הזמר הרוסיים והסרטים שנוצרו בשפה זו. יחד עם הוריהם הילדים משחקים במשחקים ממוקדי-שפה, כותבים סיפורים ושירים, מציגים תאטרון בובות, מתרגמים שירה מרוסית לעברית ומעברית לרוסית, וכה הלאה. הרישום האתנוגרפי הבא מביא רק אחת מן הדוגמאות הרבות לאווירה שוקקת החיים שבבית זה:

על דלת בית משפחת ד' תלויה כרזה גדולה ברוסית: 'מצטערים! הקליניקה של דוקטור אייבוליט נסגרה. ביום שישי האחרון נפתח במקום זה התאטרון של בורטינו.' (2002), תצפית אתנוגרפית)

ההתלהבות של הילדים ומסירותם הכנה לפרויקטים יצירתיים ברוסית מלמדות על הרכישה הטבעית ועתירת-ההנאה של רוסית ספרותית כעין-ילידית. ילדי משפחת ד', שנולדו בישראל והלומדים במוסדות חינוך מן הזרם המרכזי שסביבתם עברית לחלוטין, הם מקרה מעורר השתאות של שימור הרוסית אצל בני הדור השני של מהגרים. מה מסביר את הרמה הגבוהה באופן יוצא מן הכלל של שימור הרוסית במשפחה זו?

ראשית, האסטרטגיות של ההורים מכוונות ליצירת חשיפה מוחלטת של הילדים לשפה הרוסית הספרותית ולרכישה של הערכים התרבותיים המשוקעים בלשון זו. גישה זו עושה את לשון המורשת ואת תרבות המורשת למרכיבים בלתי נפרדים של זהות הילדים יותר מאשר למכשיר טכני של תקשורת בבית.

שנית, אף כי נעשה בבית זה שימוש הן בעברית והן ברוסית, בני משפחת ד' נמנעים מעירוב פרוע וחסר בקרה של שתי הלשונות - עירוב שנעשה דפוס רגיל בקרב משפחות מהגרים רבות. עם זאת, במהלך התצפיות האתנוגרפיות לא נרשמו מקרים של התערבות קובעת-כללים של הורים בדיבורם של הילדים (בנוסף 'דבר רק בלשון אחת!'). דומה שהדיוק בלשונם של הילדים התפתח באופן טבעי למדי במהלך המגעים היומיומיים בינם לבין ההורים, והוא נעוץ ביסודו בתשומת לבם

* אייבוליט ובורטינו הם גיבורים של ספרי ילדים מפורסמים, גרסאות רוסיות של דוקטור דוליטל ופינוקיו, בהתאמה. יצירתו של קורני צ'וקובסקי על דוקטור אייבוליט תורגמה לעברית בידי נתן אלטרמן. בתרגום העברי, שהיה פופולרי ביותר, הדוקטור קרוי איי-זה-מר.

של ההורים לדיבורם שלהם ובמאמץ המיוחד שעשו לחפש את המקבילה הרוסית ההולמת אפילו למילים שהגישה אליהם בעברית קלה יותר.

שלישית, אף על פי שהניתוח הסוציו-לינגוויסטי מזהה גורמים שתרמו להצלחת המשפחה, יש כאן בכל זאת כמה מרכיבי תעלומה שאינם ניתנים בקלות לפענוח על דרך ההיגיון גרידא. מעורבותם של ילדי משפחת ד' בעולמה של התרבות הרוסית לא הייתה נעשית לעולם אמיתית ועמוקה אלמלא הכריזמה של הוריהם, המקוריות שלהם וקסמם האישי. בה בעת, דומה שלגורם הלא-רציונלי של הכריזמה האישית יש עוד משלים, והוא - כמות הזמן שההורים והילדים מבליים יחד. שלא כמו האמהות המתוארות לעיל, טטיאנה ד' בחרה לא לעבוד במשרה מלאה עד שהילד הצעיר ביותר במשפחה התחיל ללכת לבית הספר. צירוף זה של אישיות ההורים והשקעת הזמן הגדולה יחסית כמפתח להצלחה, יש בו כדי להדגיש את האופי היצירתי ומכֶּלֶה-הזמן של העבודה הסמויה הכרוכה בהעברה הבין-דורית של המורשת הלשונית: אפילו המיזם המעניין והמפתה ביותר בתחום זה לא יממש את יעדו ללא השקעה של כמות זמן משמעותית בפעולת גומלין ילדית-הורית אינטנסיביות.

רביעית, עשויים היינו לחשוב ששימור הרוסית במשפחת ד' קשור אך ורק לעונג ולהשראה. אולם ראיון-עומק עם האם, טטיאנה ד', אפשר תובנה לגבי דילמה נוספת. בדרך כלל, הורים הנרתעים נוכח היעדר ההתלהבות של ילדיהם ללמוד רוסית, רואים בלחץ על ילדיהם לשלוט בלשון המורשת רעיון שלילי וְקָקֵר. אולם על-פי הכרתה של טטיאנה, השאלה 'להכריח או לא להכריח?' נעשית קריטית, למשל, בהוראת מיומנויות אוריינות בסיסיות.

הורים מבקשים ממני ללמד את ילדיהם רוסית ואומרים לי: תעשי איתם מה שאת חוצה, אבל הכי חשוב בשבילי זה שהילד שלי לעולם לא יגיד לי על שיעורי הרוסית: אוף, זה מעצבן! כמובן, אני יכולה לבנות את השיעורים שלי כך שהילדים לא יצטרכו לעשות שום מאמץ רציני. אבל אז הם ילמדו לקרוא רוסית לא לפני גיל 12... אני לא מתכוונת לומר בכך שחשוב לי לדווח להורים שילדים למדו לקרוא מוקדם. אבל הבעיה היא שכך הם יפסידו כל כך הרבה ספרים ברוסית המתאימים לגילם.

טטיאנה ממליצה על תרגול אורייני אינטנסיבי ברוסית בגילים 4-7, אפילו במחיר לחץ זהיר מאוד על הילדים. לטטיאנה יש היכולת לאזן זאת על ידי שימוש מיומן באמצעים המשרים תחושת עונג והנאה, ועם זאת היא עומדת על כך שהלחץ הזה הוא הכרחי כדי לצייד את הילדים הדו-לשוניים שהיא מלמדת בכלים ההולמים לפיתוח קשר יציב עם תרבות המורשת, במונחים של כשירות לשונית וזהות כאחד, באמצעות חשיפתם למורשת הספרותית הרוסית.

מסקנות

חשוב ביותר להכיר בעוצמת המחויבות של ההורים ליעד שימור הרוסית במשפחה ובקונפליקטים הרגשיים שמחויבות זו גורמת. אולם המודעות לכך איננה סותרת מטרה הומניסטית חשובה לחפש דרכים אפשריות לצמצם את הכאב העצום הכרוך בקושי להעביר את לשון המורשת.

את המסירות הלוהטת ליעד הורשת התרבות הרוסית עשויים לאזן העמדת יעדים בני-מימוש למיזם שימור הלשון במשפחה ויצירת קני-מידה סבירים להערכת תוצאותיו. אם לוקחים בחשבון את הלחצים הכבדים האופייניים שחווים הורים מהגרים, הרי שאפילו הצלחה צנועה בהעברת לשון המורשת איננה מובנת מאליה. קלדאס וקארון-קלדאס (Caldas & Caron-Caldas, 2002) מציגים מקרה של הורים מהגרים הלומדים באופן הדרגתי לכבד את החיפוש של ילדיהם המתבגרים אחר זהותם - בנפרד מהוריהם. על אף שהיה על ההורים לוותר על החלטתם ליצור בית דובר-

צרפתית באמריקה, הם ראו את מיזם לשון המורשת שלהם כמוצלח: ילדיהם היו דו-לשוניים ודיברו צרפתית כשראו זאת כהולם, כחלק מ'זהותם החברתית שעוצבה-מחדש' (עמ' 503). אשר על כן, אחד ההיבטים האפשריים של תמיכה בהורים עולים לישראל הוא הגשת סיוע להם בניסוח יעדים הגיוניים ובני-מימוש מתחילתו של מיזם שימור השפה הרוסית שלהם, במקום שיגיעו לכלל פשרה כאובה מתוך קונפליקטים בין-דוריים מתישים ועקרים.

ראייה צרה של תהליך ההעברה הבין-דורית של מורשת הלשון עשויה לגרום שהיעד העיקרי הוא גירוש הלשון הדומיננטית המתחרה אל מחוץ לתחום המשפחתי, כאילו כל מילה הנאמרת בעברית מאיימת ישירות על ביטחונה של הרוסית. אולם אסטרטגיות של ניהול מוצלח של החיים הלשוניים במשפחה נותנות עדיפות ליצירת יחסים דיאלוגיים בין לשון המורשת ללשון הדומיננטית, במקום לבנות גדר עבה של תקנות ואיסורים להגנה על השימוש הבלעדי ברוסית בבית. בנקודה זו, ניתן לקשור את הדברים ביתרונות הקוגניטיביים הצומחים, על-פי מחקרים, מדו-לשוניות (Bialystok, 2001; Baker, 2000). הקישור הזה עשוי לסייע בהתגברות על השקפה חד-צדדית של הורים ההולכים שבי אחר האידאלים הזוהרים (לכאורה) של העברת לשון המהגרים לילדיהם. במקום השאלה הנפוצה, 'איך ניתן לשמר את הלשון המשפחתית האהובה?' כל תבנית התפיסה עשויה להשתנות בכיוון התפתחות דו-לשונית הרמונית כמכשיר להעברת לשון המורשת בד בבד עם אינטגרציה מוצלחת לחברה החדשה.

תודות

מאמר זה מבוסס על נתונים שנאספו לעבודת דוקטור שלא פורסמה, **התנגדות למעבר לשוני במשפחות עולים: חקר מקרה של הקהילה דוברת הרוסית בישראל** (2006). העבודה נעשתה בהדרכת פרופ' ב' ספולסקי וד"ר מ' אמארה באוניברסיטת בר אילן.

מקורות

- Baker, Colin (2000). **A Parents' and Teacher's Guide to Bilingualism** (2nd edn). Clevedon: Multilingual Matters.
- Bialystok, Ellen (2001). **Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition**. Cambridge: CUP
- Caldas, Stephen and Suzanne Caron-Caldas (2002). A Sociolinguistic analysis of the language preferences of adolescent bilinguals: Shifting allegiances and developing identities. **Applied Linguistics**. 23/4: 490-514.
- Fishman, Joshua A. (1991). **Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages**. Clevedon, UK: Multilingual Matters Ltd.
- Fishman, Joshua A. (2001). From theory to practice (and vice versa): Review, reconsideration and reiteration. In Joshua A. Fishman (Ed.) **Can Threatened Languages be Saved?** (pp. 451-483). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Okita, Toshie (2002). **Invisible Work: Bilingualism, Language Choice and Childrearing in**